

Една мумия коментира Българското възраждане: Непознатата адаптация на Едгар По от 1874 г.

Николай Аретов

Поезията на Едгар Алън По се радва на особена популярност сред българските литератори през първата половина на ХХ век. Но в началото на неговата рецепция, започнала преди Освобождението, стоят разказите.¹ Изследователите условно ги разделят на две групи, допълнени от пародии. Първата включва творби, построени около рационалното разгадаване на някаква тайна („Златният бръмбар“, „Двойното убийство на улица Морг“, „Тайната на Мари Роже“, „Откраднатото писмо“), които се приемат от мнозина като начало на криминалната литература. Към втората могат да бъдат отнесени „ужасните“ разкази и произведенията с готически елементи или творбите, изградени около размитите граници между този свят и отвъдния („Маската на Аланата смърт“, „Падението на дома Ашър“, „Кладенецът и махалото“ и др.)² Освен тях По пише и пародии, които могат да се сведат до двата основни типа.

Творчеството на Е. По представя отлично двата характерни конфликта на човешкия разум – с необясненото и с необяснимото – както и тяхното единство.³ Всъщност американският писател изгражда два ти-

¹ Вж. Нанков, Н. За художествената проза на Едгар Алан По на български. – *Литературна мисъл*, 1990, № 9, с. 81–107. Вж. и Филипов, Вл. Английската и американската литература на български. – В: *Преводът и българската култура*. Към историята на превода в България. С.: Народна култура, 1981, с. 183–242. И двамата изследователи не споменават предосвободенските преводи. По-късно Филипов им посвещава специална монография, но игнорира по-ранните изследвания. Вж. Филипов, Вл. *Проникването на английската и американската книжнина в България през Възраждането*. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2004.

² Perhaps his stories form a more substantial claim to remembrance. If we leave out the comic ones, most of which are painful or even horrible (...) they fall roughly into two kinds: those of horror and those of ‘ratiocination’ (...) In such particulars Poe hardly differs from mass of sensational writers who used the trappings of Gothic Novel. The ‘tale of effect’ was by no means invented by Poe; he acknowledged the success of the examples, that appeared in *Blackwood’s Magazine* and jibed at them in ‘How to Write a Blackwood Article’:

There was the ‘Dead Alive’, a capital thing! – the record of a gentleman’s sensations when entombed before the breath was out of his body – full of taste, terror, sentiment metaphysics, and erudition. You would have sworn that the writer had been born and brought up in a coffin. Cunliffe, M. *The Literature of the United States*, Penguin Books, 1971, p. 74.

³ Вж. Борхес, Х. Л. *Вавилонската библиотека*. С.: Народна култура, 1989, с. 308.

па ситуации, които предлагат два възможни отговора на един универсален проблем. Различните епохи, или поне отделните течения в тях, проявяват несъмнено предпочитание към някоя от алтернативите, а подобно мирно съжителство в творчеството на един писател се среща рядко.

* * *

Първият текст на Е. По на български език е „Магнетизм и душеборци“ (*Цариградски вестник*, г. V, бр. 275–277, 5–19 май 1856).⁴ Разказът принадлежи към характерния за По жанр „фикционална ученост“.⁵ Преводачът Т. Н. Шишков посочва не само автора – „Хедгар Пое“, но и източника – „Из 637 брой на дневника „Босфор Телеграф“ – цариградско гръцкоезично периодично издание.

По това време познатият Тодор Шишков (1833–1896) е още в началото на своя път като книжовник, той е учител в Стара Загора (1856–1861) и още не е издал отделна книга. По-късно ще учи в Париж и Прага и ще публикува граматика, история, „Елементарна словесност в два курса“ (1873), преводни и побългарени творби, както и свои литературни опити.

„Магнетизм и душеборци“ е променено заглавие на разказа „Истината в случая с господин Валдемар“ (*The Facts in the Case of M. Valdemar*).⁶ Вероятно българският превод е верен на текста от „Босфор Телеграф“, където заглавието е сменено и са направени някои съкращения. Навсякъде думата „месмеризъм“ и нейните производни (те произхождат от името на немския лекар, занимавал се с хипноза Франц Месмер (1733–1815) е заменена с „магнетизъм“.⁷

Разказът е написан като описание на научен експеримент – доброволно хипнотизиране на умиращ човек. Резултатите от експеримента също са необикновени, смайващи здравия разум. Жернес [Ernest] Валдемар говори или се опитва да говори, дори и когато тялото му не дава

⁴ Този превод е описан в библиографията на М. Стоянов, който го приема за единствен. Вж. Стоянов, М. *Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар*. Т. 1, С.: Наука и изкуство, 1957, с. 429.

⁵ Определението е въведено от Allen, M. *Poe and the British Magazine Tradition*. New York, Oxford, Oxford University Press, 1968, pp. 74–100. Вж. Нанков. Цит. съч.

⁶ Сравнението е по: *The Facts in the Case of M. Valdemar* by Edgar Allan Poe. From *The Works of Edgar Allan Poe*, Vol. II, A.C. Armstrong & Son, New York, 1884. // <http://www.eapoe.org/works/tales/vldmara.htm>. По-нов български превод, който се има предвид при сравненията, вж. По, Е. А. *Спускане в Маелстрьом*. Подбор и прев. Ал. Бояджиев. Библ. Галактика. Варна: Г. Бакалов, 1979.

⁷ За този превод вж. Аретов, Н. Първите два български превода на По и техният контекст. В: *Едгар Алън По – маргинален и универсален*. (под печат).

признаци на живот. Нещо повече, той дори съобщава, че е умрял, а накрая простенва: „За любов божия! скоро – скоро! – приспете ме – или, скоро – разбудете ме, скоро – казвам ви, че умрях!“⁸ Когато го събуждат „на едно само мигване всичкото му тяло се сбра, схуми се и съвършено се сплу (раступи) под ръцете ми. Леглото му не представляваше вече на очите друго, освен купчина влажност от гнилоост (гной), която докарва и потреперване.“⁹ С това разказът свършва.

„Истината в случая с господин Валдемар“ може и да не е сред антологични творби на Е. По, но той се е радвал на голям интерес и илюстрира един характерен жанр в неговото творчество – „ужасния“ разказ, при това в една характерна за По сфера – научния (или псевдонаучния) експеримент. По сензационен начин разказът се докосва до проблем, който вълнува и винаги ще вълнува човека. Чрез него и чрез други сходни творби тайнственото и необяснимото намират своето място във възрожденската книжнина, независимо че основната насока в мисленето тогава е просветителският рационализъм.

„Магнетизм и душеборци“ е, струва ми се, първият, а и най-представителният от една група текстове, главно преводни, свързана със страха и ужаса, появили се на български в средата на XIX в. Техните сюжети са свързани както с опити да се надникне отвъд достъпното за сетивата, така и със зловещи фигури на злодеи и плашещи организации като Инквизицията.¹⁰ Тези текстове съответстват на дълбоко вкоренения интерес на човека към страшното, който, разбира се, има своите по-стари книжовни и фолклорни (устни) прояви, но в средата на XIX в. получават нови форми на изява в книжнината.

Представяните явления и събития в чуждите текстове могат да бъдат напълно неутрални в политически план, както е при Е. По, а могат и да са ангажирани с някакви политически (в най-общия смисъл на думата) идеи, най-често демонизиране на Инквизицията от нейните жертви и противници. На българска почва тези идеи могат да бъдат запазени, а могат да бъдат и трансформирани в някаква посо-

⁸ „For God’s sake!–quick!–quick!–put me to sleep–or, quick!–waken me!–quick!–I say to you that I am dead!“

⁹ [..]within the space of a single minute, or less, shrunk–crumbled–absolutely rotted away beneath my hands. Upon the bed, before the whole company, there lay a nearly liquid mass of loathsome–of detestable putrescence.

¹⁰ Най-представителният образец на антиинквизиторската книжнина от това време е „Тайнотити на Священното Испитание и на различни други тайни дружества в Испания с исторически забележавания. Списано на французски от М. В. Фереала. Превод от гръцки“ (*Български книжици*, 1860, кн. 4). Повече подробности вж. в Аретов, Н. Първите два български превода на По и техният контекст. Вж. и Аретов, Н. *Преводната белетристика от първата половина на XIX в. Развитие, връзки с оригиналната книжнина, проблеми на рецепцията*. С.: Университетско изд. Св. Климент Охридски, 1990, с. 56 и 65.

ка. Така противоинквизиторските преводни текстове, появили се в разгара на църковната разпра на българите с Вселенската патриаршия, получават не само антиуниатски¹¹, но и антипатриархистки, дори антигръцки асоциации. Същевременно те предлагат и изразни средства, с които антигръцките и антивизантийските внушения са въвеждани в оригиналната българска литература от епохата, а и по-късно, от В. Друмев до наши дни.

* * *

Вторият български превод на разказ на Е. А. По е публикуван двадесетина години по-късно – „Седянка с една мумия“ (*Читалище*, г. IV, 30 ноември 1874, бр. 23, с. 671–691). Той е представен като „Приказница от Ив. Ев. Гешова“, а бележка под линия пояснява „Прочетена, наместо сказка, в Пловдивското читалище, на 26 октомври, 1974“. Друга бележка (с. 674) разкрива източника: „В описанието както на мумията, тъй и на съживяването ѝ, съчинителът ся е служил с подробности, зети из една повест в *Tales of Mystery and Imagination* на американски писател Edgard (sic.) Allan Poe.“ Има се предвид „Разговор с мумия“ (*Some Words with a Mummy*, 1845) – един от популярните разкази на По.¹² Текстът следва жанровия модел на „фикционалната ученост“, като масирано въвежда в него пародийни елементи.

Преводачът Иван Е. Гешов (1849–1924) е интересна фигура в обществения и културния живот на епохата.¹³ Той е и един от първите

¹¹ За един пример на косвена полемика с униатите чрез преводни творби вж. Аретов, Н. Употреби на чуждото. Френският романист Огюст Маке в българския обществен дебат от средата на XIX век. – В: *Идентичности. Отражения. Игри. Юбилеен сборник в чест на проф. Симеон Хаджикосев*. Съст. Кл. Протохристова, А. Личева, О. Ковачев. Унив. изд. С.: Св. Климент Охридски, 2004, с. 330–344.

¹² Сравненията с английския текст са по <http://www.online-literature.com/poe/2203/>. През XX в. разказът има няколко български превода. За сравнение е използван преводът на Александър Бояджиев от: По Едгар Алън, *Спускане В Маелстрьом*. Сборник научнофантастични разкази. Подбор и превод: Ал. Бояджиев. Библиотека „Галактика“, № 10, Варна: Г. Бакалов, 1979.

Цитираното в текста заглавие на сборник не е на автора. То се появява за първи път в илюстрирано издание публикувано от Vizetelly & Clarke (London) през 1852. Книгата има много издания, а заглавието, подбора (или част от включените текстове) ранните британски сборници с творби на Е. По и е използвано многократно, включително и в американски издания. Точното заглавие е „Tales of mystery, imagination, & humour; and poems. By Edgar Allan Poe. Illustrated with twenty-six engravings on wood“. Вж. http://www.greenspun.com/bboard/q-and-a-fetch-msg.tcl?msg_id=008C81.

¹³ Вж. Стателова, Е. *Иван Евстатиев Гешов или трънливият път на създанието*. С.: Акад. изд. Проф. М. Дринов, 1994, 288 с.; вж. и Гешов. Ив. Ев. *Лична кореспонденция*. Съст. Радослав Попов, Василка Танкова. С.: Акад. изд. Проф. М. Дринов, 1994, 319 с. Вж. и НБКМ-БИА ф. № 272 (Ив. Ев. Гешов); ЦДИА ф. № 568 (Семейство Гешови).

английски възпитаници – учи първо в американското протестантско училище в Пловдив, а от 1865 до 1872 живее в Манчестър, където завършва финанси и политически науки в Owens College (1869). Работи в кантората на баща си, а когато тя е закрыта през 1872 г., се връща в Пловдив, където е избран за председател на местното читалище и за настоятел в Пловдивската семинария. По препоръка на Юджийн Скайлър, генерален консул в американското посолство в Цариград и член на Анкетната комисия, разследваща потушаването на Априлското въстание, Гешов става временен кореспондент на „Таймс“. За свои публикации е арестуван и осъден на смърт, но след намесата на британското посолство и лично на лорд Едуард Хенри Дерби, министър на външните работи на Англия, е помилван. Присъдата е заменена със заточение в Мала Азия.

В края на март 1878 Гешов се завръща в България и се включва в политическия живот. Гешов е един от водачите на Народната партия в Източна Румелия. Той е първият председател на Областното събрание (1879–1880) и директор на финансите (1882–1883). От 1883 живее в София, където става директор на Българската народна банка (1883–1886). Участва в преговорите за сключване на Букурещкия мирен договор (1886). След преврата от 1886 е министър в третото правителство на Петко Каравелов и първото правителство на Васил Радославов. След падането на Стефан Стамболов през 1894 се включва в новосъздадената Народна партия. Гешов е министър на финансите във второто и третото правителство на Константин Стоилов (1894–1897), а след неговата смърт през 1901 оглавява партията. По това време той е замесен в шумните спорове за наследството на Евлоги Георгиев, част от което задържа за себе си.¹⁴ От 1911 до 1913 Гешов е начело на коалиционно правителство на Народната и Прогресивнолибералната партия. След Първата световна война оглавява Обединената народно-прогресивна партия (1920). През 1922 заминава за Франция, за да избегне преследванията срещу опозицията от правителството на Ал. Стамболийски. След Деветоюнския преврат се връща в България и се присъединява към Демократическия сговор.

¹⁴ Вж. Еленков, Ив. Случаят със завещанието на Евлогий Георгиев. – *Култура*, № 39 (2522), 14 ноември 2008.

Ив. Ев. Гешов е член на БКД/БАН от 1898, автор е на една драма („Ивайло, селският цар“, 1988), на икономически и мемоарни трудове¹⁵ и на интересни и добре написани спомени за предосвобождението време.¹⁶

„Разговор с мумия“ е близък по жанр до „Истината в случая с господин Валдемар“ – и в двата разказа се представя необичаен казус, свързан със смъртта, а и с необикновени научни експерименти. В случая чрез галванизация е съживена мумия на няколко хиляди години – един сюжет, който и през ХХІ в. продължава да е актуален в популярната култура. Съществената разлика между двата разказа е, че в „Разговор с мумия“ повествованието е иронично, нелишено от хумористични елементи.

И двата превода адаптират в някаква степен оригинала. „Магнетизм и душеборци“ (или неговият гръцки източник) спестява на читателите част от непознатите научни или псевдонаучни елементи и други реалии. „Разговор с мумия“ подобна стратегия липсва или поне преминава на заден план. Промените тук са насочени към пренасянето на сюжета в българска среда и обвързването му с българска проблематика – събитията се разиграват в Цариград, но героите са българи и сравнително пространно коментират актуални за епохата български въпроси – Екзархията, чорбаджиите, образованието.

Формално подобна трансформация може да бъде определена като побългаряване. От друга гледна точка обаче промяната е съвършено различна, дори противоположна. Обичайното побългаряване по условие допуска, че читателят не би разбрал или не би се заинтересувал от оригиналната творба, ако тя не бъде редуцирана до неговите представи. Въпреки че могат да се потърсят изключения, особено в поезията (напр. П. Р. Славейков), обичайното побългаряване като че избягва играта, отнася се сериозно и почитателно към някакво изходно статукво.

¹⁵ *Задругата в Западна Европа* (1890), *Думи и дела*. Финансови и икономически студии. С., 1899; *Борбата за побългаряване на Източна Румелия и моята дипломатическа мисия* (1904), *Народна партия* (1908), *Опит за пресмятане богатствата на България* (1909), *Престъпно безумие и анкетата по него* (1914), *Балканският съюз*. Спомени и документи, 2-ро издание (1915), *Спомени из години на борби и победи* (1916), *Евлоги Георгиев. Черти из живота му и документи из архива му* (1928).

¹⁶ Гешов, Ив. Е. Записки на един осъден. – *Периодическо списание*, 1889. Те, заедно с други текстове, по-късно са публикувани в Гешов, Ив. Е. *Спомени и студии*. С.: БАН, 1928. Вж и Гешов, Ив. Ев. *Спомени из години на борби и победи*. Съст. Ива Бурилкова, Цочо Билярски. С.: Синева, 2008, 392 с.

Според терминологията на Вл. Трендафилов адаптирането на разказа може да бъде определено и като „огледална рецепция“, но без негативните конотации, които изследователят влага в това словосъчетание.¹⁷

„Седянка с една мумия“ може, разбира се, да бъде прочетена като оригинална по форма публицистика, дори като „сказка“ – авторът държи да каже нещо на аудиторията, да я наставлява и поучава, и успява да го направи по нетрадиционен начин. Това несъмнено е вярно. Наред с това, може да се допусне, че българският автор все пак разчита част от аудиторията да се интересува преди всичко от играта, от начина, по който е извършена трансформацията, към пародията.

Още нещо отличава „Седянка с една мумия“ от съвременната му книжнина. Доминиращата линия в българската поговорителна литература от XIX в. настоява, че представя реални, „истинни“ (В. Друмев) събития. Изключенията са предимно при въвеждането на сънища и видения, като в някои случаи те, също като при Ив. Е. Гешов, открито поучават и критикуват – пиесата „Насъне и наяве все то...“ (1870) на В. Попович и „Политическа зима“ (Знаме, г. I, № 10, 2 март 1875) на Ботев, фейлетонът е публикуван няколко месеца след „Седянка с една мумия“.

Още заглавието, чрез битовата дума „седянка“, която несъмнено е използвана като метафора, насочва към пародията. Сюжетът е променен, но напълно в духа на автора. Преводачът възприема открито ироничната литературна игра, обвързва я със своята среда и дори я заостря.

Така например докторът, който е бил в Египет и е донесъл мумията, я е взел за „главний уж български музей“. Освен това докторът се похвалил,

...че с познатата си способност за езици, той можал в шестте, седемте месеци, дето бил там, да научи доста нещо и от староегипетският език.

Подобен текст липсва в оригинала. Най-близо до него стоят думите на мумията, веднага щом проговаря:

¹⁷ „Това ще рече, че английският културен материал и английските стойности, които се внасят, са въввлечени пряко или косвено в отразяването на родни реалии. Това прави рецепцията функционална, но същевременно изкълчва до неузнаваемост облика на чуждокултурния внос.“ Трендафилов, В. *Неизличимият образ в огледалото. Актуалната българска рецепция на Англия, англичанина и английската мисъл през XX и началото на XIX в.* С.: Кралица Маб, 1996, с. 242.

[...] But you, Mr. Gliddon – and you, Silk – who have travelled and resided in Egypt until one might imagine you to the manner born – you, I say who have been so much among us that you speak Egyptian fully as well, I think, as you write your mother tongue [...]

[...] Но вие, господин Глидон, а и вие, Силк, вие, които сте пътували и живели в Египет толкова дълго, че човек може да ви вземе за местен жител, повтарям – вие, които сте живели толкова дълго сред нас, че сега говорите египетски така добре, както пишете на родния си език [...]

При обясняването на понятията, които липсват в староегипетски, иронията на По се насочва към „политика“ (politics), а на Гешов – към „чорбаджия“, „патриот“. При По мумията е „граф“ (Count), а при Гешов – „жрец“.

Любопитно е, че когато разговорът достига до развитието на науката, мумията се отнася иронично и към своето време:

Графът премина на анекдоти, от които стана ясно, че [...] ловките машинации на Месмер са само жалък трик в сравнение с истинските чудеса на учените от Тива, които са създали въшките и много други подобни неща.

Having heard us to an end, the Count proceeded to relate a few anecdotes, which rendered it evident [...] the manoeuvres of Mesmer were really very contemptible tricks when put in collation with the positive miracles of the Theban savans, who created lice and a great many other similar things.

„Седянка с една мумия“ е забележителен, макар и незабелязан досега от изследователите, текст, който заема специфично място в развитието на преводната литература и в рецепцията на англоезичната книжнина. Разказът е сред най-ранните преводи от английски¹⁸ и представя интересно произведение на една несъмнено значителна фигура в световната литература. Той е ефектно адаптиран към българската среда до голяма степен в посока, в която е насочена и иронията на автора, и представлява любопитна реплика в тогавашните полемики. От гледна точка на развитието на литературата „Седянка с една мумия“ заслужава внимание с неочакваната лекота, с която преводачът си служи с

¹⁸ Изследователите избягват да определят категорично първия превод от английски. Вж. предговора на съставителите към *Преводна рецепция на европейска литература в България. Английска литература*. Съст. А. Шурбанов и В. Трендафилов. С.: Академично изд. Проф. М. Дринов, 2000. Сред по-ранните преводи може да се посочи „Пътешественикът от тойзи свят до онзи...“ (Цариград, 1866), осъществен вероятно от Албърт Лонг с помощта на неизвестен българин. Една година след „Седянка с една мумия“ е завършен преводът на „Юлий Цезар“, осъществен от Иван Славейков и публикуван през 1882 г.

пародията, а и с изразните средства на литературата като цяло. По-късно обаче Ив. Е. Гешов, подобно някои други свои съвременници (С. С. Бобчев, Н. Михайловски), се отдалечава от амбициозните си експерименти в превода и въобще от литературното поле и се насочва към други сфери, в които извоюва забележителна, но донякъде нееднозначна позиция.

* * *

При подготвянето на текста са извършени някои промени, наложили се при по-новите изданията на възрожденските автори. Навсякъде, доколкото е възможно, са съхранени езиковите и стиловите особености на източника. Поправени са някои печатни и др. грешки. Графиката, правописът и пунктуацията са осъвременени. Според днешната книжовна норма са предадени:

променливо я,
употребите на пълния и кратък член (и формите за членуване),
правилата за слято, полуслято и разделно писане,
правилата за главни букви,
диалектното окончание на *-e* за мъжки род множествено число (*българе*) е заменено с приетите днес форми,
повечето от глаголните окончания,
мястото на *ъ* в групите *-ър*, *-ъл*.
правилата за двойни съгласни (*масса* става *маса*)
редуване на предлозите *с* – *със* и *в* – *във*,
осъвременяване на повечето редувания *а-ъ*, *о-у*, *а-ъ*, *е-и*, *е-я*, както и на звучни и беззвучни съгласни,
нъ става *но*,
человек и нейните варианти се предават с *човек*. Нормализирани са и думи като *ногктие* и *ветхий*.

Запазени са главните букви за Доктора и Египтянина, които се възприемат като прозвища, останалите думи за национална принадлежност, професия или титли, които в източника са с главни букви, тук са дадени според днешната норма.

При разчитането на ръкописите някои думи остават неясни и са заместени с многоточие, поставено в квадратни скоби. Авторските многоточия не са оградени с квадратни скоби. В квадратни скоби [рече] са дадени и някои думи, за които се предполага, че са пропуснати при набора.

Седянка с една мумия

Приказчица* от Ив. Ев. Гешова

Мода е станало у нас от някое време насам да говорим и пишем, че всички наши млади са развалени, че и от тях трябва да си отбием ние надеждите. Не знам дали всички вие, които мя четете, сте убедени, че това е тъй, но ако не сте, аз бих ви ся помолил да помислите първо върху всичките наши млади, които познавате или за които сте чули да говорят, та тогава да си съставите мнение. Че има помежду тях лоши и много лоши, това за жалост е истина; че повечето не са както трябва, и него, ако щете, признавам; но никога не мога повярва, че няма и такива, с които отечеството ни праведно да може да ся гордее, момци с възвишен дух и с благородно сърце, с мъжки начала и с непорочни нрави.

Такъв един млад българин аз съм честит да познавам в Цариград. Младост и приятна физиономия, даровитост и образование, честност и доброта – всичко у него е сбрано да привлича чуждите, да привързва познатите. Такива изрядни качества, когато не са само повърхностни, рядко биват несъчетани със смиреномъдрие. И моят приятел е тъй смиреномъдрен, щото способен е да ми ся разсърди, ако след тия похвали аз спомена и името му. Нека ви бъде доста да знаете само, че той е доктор, и един от редките ония доктори, които правят чест и на народа, който ги е родил, и на званието, което те украсяват.

С такъв един млад кой не обича да ся сбира? Не знам дали има някой, но колкото до мене, една от първите ми работи, колчем ми ся случи да посетя Цариград, е да ида да ся видя с него. Разумявате, че това аз не ся забавих да сторя и последний път, когато бях там. Аз намерих приятеля си здрав и весел, доста пооправен от едно скорошно пътувание, което беше направил, поради здравия си, в Египет. Той ми разправи за чудната тая земя, приказва ми за жителите ѝ, похвали ми ся, като на приятел, че с познатата си способност за язици, той можал в шестте, седемте месеца, дето бил там, да научи доста нещо и от староегипетский язык, и на изпращание покани мя да ида една вечер у него на вечеря, за да си ги изприкажем по-свободно. Аз приях и след два дни ние вечеряхме заедно с него в прекрасната му стая, над едно от най-приятните цариградски крайбрежия.

След вечерята ние ся разположихме, той от едната страна на масата и аз от другата, и зехме да приказваме. За доста време ние сваляхме умове върху народните ни работи, кое ся надпиряхме и кое ся съгласявахме, като българи корихме народното си достояние – Екзархията, и хвалихме себе си, доде ся уморихме. Докторът изяви желание да променим разговор.

* Прочетена, наместо сказка, в Пловдивското читалище, на 26 октомври, 1874.

– Е, за какво да говорим? – попитах го аз и погледнах около стаята му, дано ся мерне пред очите ми от многобройните научни предмети, с които тя е всякога пълна, нещо, за което и аз да зная що-годе да го попитам. Обръщах ся и насам, и нататък, доде най-после в един кът на стаята, помежду библиотеката и малкий му физически кабинет, под един окачен скелет, аз съгледах, изправен срещу стената, един сандък от чудна направа.

– Какво е това, Докторе? – попитах.

– Мумия – рече той.

– Мумия ли? Че отде я имаш?

– От последното си пътувание в Египет.

– Че как можа да я откачиш?

– Много лесно. Преди да тръгна за там, аз бях ся научил, че Египет е самата страна, която още не е била честита да види българин просяк или българка просякния за черкова, манастир или благодетелно братство. Ти знаеш моята любов за старини. Щом стигнах в Александрия, аз намислих да ся покажа като пратен да изпрося египетски старини за главний уж българский музеум. С тая хитрост аз можах не само да видя всичките египетски древности, но още и да зема тая мумия от една гробница при Ливийските планини.¹

– Е, как ти позволява съвестта – попитах аз, – откак си я зел за българский музеум, да я държиш сега ти? Не я даваш на Цариград. читалище?

– Страх мя е да не продадат сандъка ѝ, за да земат пари, с които да могат да пращат по пощата периодическото си списание – рече той, като ся изсмя.

– Недей ся подиграва с нароните ни заведения, Докторе – рекох му аз. – Ела да отворим сандъка, защото съм любопитен да видя мумията.

– И аз не съм го отворил още, но кой да ся записва сега.

– Ела, моля ти ся.

– Донес го, като искаш.

– Хайде да поносим и мъртвец – рекох аз, нарамих сандъка и го сложих на масата.

Не беше лека работа тоя чуден сандък. На длъж той имаше до три и четвърт лактя, на шир – до лакът и пол, а на дълбочина – до лакът и четвърт. На вид той беше яйцеобразен, а не както правят сега европейците сандъците за мъртвите си. Най-напред ние сякахме, че е от дърво, но като зехме да го отваряме, уверихме ся за състава му, че беше от мукава, направена от папирус. Отвън той беше нагъсто украсен с изображения на погребални и други жалостни предмети; а помежду изображенията, в какви не щеш положения, намериха ся разни йероглифи, турени без съмнение, за да означат името на умрелий.

¹ В оригинала – tomb near Eleithias, in the Lybian mountains. Споменатата по-долу Тива съответства на Thebes on the Nile в оригинала, където не става дума за Александрия.

Докторът лесно можа да прочете тия йероглифи и да отбере от тях, че тялото, в чест на което те бяха написани, било на един голям жрец, от една от най-благородните египетски фамилии.

Не с малко мъка отворихме ний тоя сандък, и откак го отворихме, намерихме в него още един, много по-малък от първий, но във всичко друго подобен на него. Празното място между двата сандъка беше пълно с една смола, която беше заличила донейде шаровете на вътрешний сандък.

И него като отворихме, ние намерихме и третий, на всичко приличен и той на вторий само дето беше от дърво, което още изпущаше своят особен ароматический дъх. Помежду вторий и третий сандък празно място нямаше, тъй добре единий беше направен да влиза в другий.

Отворихме и третий и открихме най-после и извадихме тялото.** Ние чакахме да го намерим, както обикновено мумиите биват, повито в много ивици или подвезки от платно; наместо тях ние намерихме нещо като калъф, направен от папирус, намазан с един пласт гипс, отгоре до долу позлатен и нашарен. Шарените му изображаваха разните предполагаеми длъжности на душата, нейното представление на различните божества с много човешки образи, които личаха, като да бяха всичките портрети на балсамираний мъртвец. А от главата до краката му простираше се един стълб с йероглифически надписи, които повтаряха името и титлите му с имената и титлите на роднините му.

Снехм папируса и намерихме месото в доста добро състояние и без дъх. Шарът му беше червеникав; кожата корава и лъскава, само малко сгърченичка, спаружена, като на госпожи, що носят червило и белило. Зъбите и косата, не знам дали бяха чужди, но истината е, че бяха доста хубави. Очите видяха ми ся, като да бяха извадени и заменени със стъклени, които бяха прекрасни и съвсем като живи, само че стояха малко по-отворени и вторачени, отколкото на жив човек. Ноктите дълги, но чисти, каквото ги носят сега контетата; и те, като целите пръсти, бяха позлатени.

След повърхностното прегледвание на тялото, ние го обръщаме и оттук, и оттам, за да намерим през де му са били извадени вътрешностите, но напразно. Както Докторът, тъй и аз не знаяхме дотогава, че често ся срещат и цели, неотворени мумии. Обикновено египтяните изваждаха мозъка през носа; уробите през една резка от страната; тялото тогава очистваха, умиваха го и го посолваха; после го оставяха за няколко недели да седи тъй и най-сетне го балсамираха.

Докторът, който изпървен не щеше да отваря мумията, като я видя тъй цяла, остана почуден и като лекар поиска да изпита тая тайна на египетското балсами-

** В описанието както на мумията, тъй и на съживяването ѝ, съчинителът ся е служил с подробности, зети из една повест в Tales of Mystery and Imagination на американский списател Edgard (sic.) Allan Poe.

рание; той беше ся решил вече и отиваше да донесе инструментите си, за да я разреже, когато не знам как, очите ми паднаха връз един Волтически стълп², който стоеше отпред-отпред в докторовия физически кабинет. Аз бях чел някъде за действието на галванизма върху мъртвите тела, исках да ся ползвам от обстоятелството и не загубих време, помолих ся на Доктора да направи един-два опита със стълба връз простряната пред нас мумия.

Идеята да ся работи с електричество над едно тяло, три-четири хиляди години старо, не беше наистина много умна и не правеше много-много чест на моите научни познания; но тя беше оригинална, та Докторът лесно ся съгласи да я тури в действие. Кое на смях и кое от любопитство, той приготви една батерия и зе да оперира връз Египтянина.

Вие почти всички мисля да знаете колко-годе как ся работи с галваническо електричество и какво действие има то. И ако не знаете, ние имаме вече три-четири физики, та трябва да ся научите.

Ний доста ся мъчихме, доде сполучим да отворим една част от слепоочната мишца на мумията, която ни ся видя нещо по-мека от всяка друга част на тялото, но която, като трябваше да ся очаква, не показва никаква галваническа чувствителност, когато ся досегна до тела. Тоя пръв опит ни ся видя като решителен, ние надухме ся с Доктора да ся смеем с безумието си и щяхме да вдигаме батерията, когато не знам как ся случи, та ся наведох аз връз образа на мумията и там останах като вдървен. Моят бърз поглед беше доста да мя увери, че очите й, които ний бяхме зели за стъкленни и които, както рекох, бяха изпървен много отворени, сега дотолкоз бяха ся покрили от клепачите, щото много малко от бялото на окоето ся видеше.

Аз извиках колкото си можах, едва смеях да привлеча вниманието на приятеля си връз явлението и не знам как, без да ся усетя, намерих ся лазешком под масата. Колкото за Доктора, мисля, че и той не ще има смелостта да скрие, че вътре в едно мгновение и той ся намери зад един стол.

Незнайно от уплашване ли беше, или от какво, но за доста време ние седяхме, той зад стола и аз под масата, без да смеем да си проговорим. Гръцката патриаршия, когато най-напред българский народ даде знак на живот, надали ще да е била в по-лошо положение от каквото ний бяхме. И двамата крояхме страшни планове, но и двамата си ги държахме за себе си, попогледвахме ся и послушвахме ся да чуем дали мумията мърда. Най-после сторихме юнашкото решение да изскочим и двамата заедно, което и извършихме, като ся намерихме и двама на вратата, движими от същата мисъл да ги отворим, за да има накъде да бягаме, ако ни спогне мумията.

² Voltaic pile. В новия превод – „батерията на Волт“. Има се предвид т. нар. „Волтов стълб“ или „електрически стълб на Волта“, предтеча на съвременните батерии, създаден от италианеца Алесандро Волта през 1800 г.

Но тя мирно и кротко си лежеше без никакъв друг знак на живот, освен мижението, което още следваше. Ние решихме да продължим опитите. От главата слязохме на краката и обърнахме си вниманието връз големия пръст на десния крак. Направихме един разрез над външното кокалче, допипахме корена на мишцата и бяхме обърнали вече галванически ток връз прерязаните ѝ нерви – когато, с едно движение като на жив човек, мумията първо дръпна си дясното коляно, додето дойде, та току-речи ся допря до гръдите ѝ, па заведнъж ритна Доктора и похвучи го като перо през вратата, та долу из стълбата.

– Дотука му беше славата – извиках аз и изкогнах да видя в какво състояние ще намеря приятеля си. За добра чест паданието му не биде много тежко, та едва аз бях излязъл от стаята и ето че го срещам, здрав и читав, пълен с най-пламенно желание да прослави и името си, и народа си, чрез следването на опитите.

По съвета му аз зех, та разрязах доста дълбочко, на връха, носа на мумията, а сам той, без много церемонии, зе да го дърпа, и да досяга до него тела на батеријата.

Нравствено и естествено – преносно и буквално – ефектът беше електрически. Най-напред мумията отвори си очите и зе да мига; после кихна; след киханието повдигна ся и, както беше на масата, седна; откак седна, поозърна ся около стаята, потърка си очите, прозявна ся, побара си носа, погледна ни навъсенко и, като ся обърна към Доктора, [рече]:

– Каква е тая политика от вас – попита го на египетски – да мя дърпате за носа? Тъй ли ся събужда човек?

Не знам дали защото бяхме навикнали ли на мумията вече (в текста „беше“), или защото я видяхме да ся събужда и тя като хората, но истината е, че тоя път ние излязохме юнаци и не ся уплашихме от тия нейни ненадејни питания, колкото можеше да се очаква. Напротив, кроткият и донейде благороден тон, с който тя ги зададе, и изявеното ѝ намерение, не да ся бие, но да разиска въпроса на събуждането си с нас разпръсна и последните страхове, които оживяването ѝ беше породило. Аз престанах вече да погледвам към вратата, Докторът пододе и той на себе си, но все още ся чудеше какъв отговор да даде на възкръсналият си гостенин.

– Не слушате ли какво ви питам – подбра пак тоя последний, като ся обърна тоя път към мене. – Защо не ми ся отговаряте?

Аз направих знак с ръка на въпросителя, че отговорът трябваше от другаря ми да го чака, и за всякой случай дръпнах ся настрана, за да не може да мя стигне ръката му. Докторът, който досега само питанието на Египтянина беше ми превел, като видя, че няма да ся избави от отговора, захвана едно кратко, но хубаво словце, иска извинение за досадата, която беше причинил на Египтянина, увери го, че ако си бе позволил да го хване за носа, причината беше, че другояче не биде възможно да го събуди, убеждаваше го, че не ще да ся разкае за събужданието си, обещава му ся да го разведе по Цариград, да му покаже българската черкова в Балата, да го заведе да целува ръка на дяда екзарха и тъй го преплете в любезности и омота в

комплименти от деветнадесетий век, щото почудений жрец показа ся напълно задоволен с извиненията му.

И тук аз трябва да забележа, че както това словце, тъй и последующий разговор аз можах да разумея само чрез посредството на Доктора. Той има добрината да служи като тълмач между мумията и мене; та нему трябваше да благодаря задето можах и аз да зема участие в тая достопамятна седянка. Сладостта, с която той говори египетски, е наистина нещо неподражаемо: ако не мя беше страх да нараня смиrenomъдрието му, аз бих рекъл, че той ся изразява на тоя прекрасен язык, като че е расъл и пасъл в катакомбите на Тива. Само това го спъваше в разговорите с Египтянина, дето ся принуждаваше понякога да изрича понятия съвсем нови или съвсем собствени на нас българите, и следователно, непознати на гостенина му; той употребяваше тогава новата „нагледна метода“. Тъй по едно време, за да даде да разбере на жреца какво значи речта *чорбаджия*, той зе, та надраска на една плоча един человек, който с едната ръка бие един селянин, а с другата му бърка в джеба. А за да му поясни пак значението, които някои наши патриоти дават на думата *родолюбие*, той извади една шепа пари и ги звекна няколко пъти пред Египтянина. Това ми ся видя един прекрасен пример на нагледно-звучната метода и аз го препоръчвам на всички ония, които мислят да „истъкмяват“ нови учебници по тая метода.

Както и да е, след дадените изтъкувания, ние станахме цели приятели с възкръсналият жрец. Той слезе от масата, хвана ни за ръка и попита за здравието ни. Ние му благодарихме и побързахме да поправим повредите, които той беше претърпял от анатомическия нож. Зашихме раната на сляпото му око, вързахме кракът му и залепихме една мушамичка на носа му.

И това свършвахме, когато забележихме, че новий ни приятел трепереше, разумяхме, че не от друго, като необлечен още дето беше, но от студ. Заведнъж Докторът ся затече в спалнята си, отдето и скоро ся върна с един цял кат дрехи – черни панталони, сюртук и жиле, шарена риза с дълги и широки ръкави, каквото сте видели, че младите от новий свят ги носят сега, една сива връхна дреха, един малък морав фес, обуца от лустрин³, ръкавици от кожа, яка от книга и бастун от не знам какво. Ни помогнахме на неопитний жрец да ся облече и в пет минути вътре той стана цяло балканско конте. Принесохме му огледалото, той ся огледа, чуди ся, усмихна ся и [рече:]

– Какво ли щеше да рече покойната – каза, ако да беше от една страна да мя види сега в тия дрехи?

„Разумях, че и тебе приживе тя е било страх от покойната“ – рекох си аз на ума и премълчах.

Поканихме приятеля си да седне, дадохме му да си направи една цигарка и захванахме мухабети.

³ Лустрин (гр. от итал.) - лачена кожа.

Разбира се, първото нещо, което ние пожелахме да ни изтълкува жрецът, беше да ни каже как биваше това да е мъртъв толкова години и пак да е жив.

– Вие трябваше отдавна време да сте умрели – забележи му Докторът.

– Че защо? – отговори той. – Аз не съм повече от шестдесет.

– От гроба, дето го рекат, излиза, и поп човек, и пак си крие годинките; какво остана на нашите жени – рекох аз на Доктора и зехме, та направихме една сметчица, според която излезе, че от времето на балсамирането на приятеля ни бяха минали 5050 години само.

– Да – рече Египтянинът, – може да има и повече, но аз зная, че когато мя балсамираха, не бях по-стар от шестдесет.

– Това може да бъде така – рекох аз, – но онова, което не можем да разумеем ние, е как откак сте умрели и сте били закопани преди 5050 години, как да ни ся явяват днес жив, а още и здрав и читав?

– А! Тука бъркате я вие – рече жрецът. – Ако бях умрял, както вие казвате, бъдете уверен, че до века умрял щях да си остана. Но работата е, че ние, египтяните, освен умрелите, балсамирахме често и живите. Всичката тайна на това балсамиране на живите стоеше в запирането на жизнените служби. Човек тъй балсамиран, ся виждаше като умрял. Но когато и да поискаха, след сто, след двеста ли годин, него пак можеха да го съживят. Комуто омръзнеше животът, балсамираше ся по тоя начин; и мене ми беше омръзнал животът, затова ся балсамирах жив. Ако бях умрял, щяха да ми извадят и мозък, и утроба, и сърце; а без мозък и сърце май мъчничко ся живява.

Аз не щях да забележа на египетския жрец, че в днешне време има мнозина, които живеят и без едното, и без другото.

След тия разисквания Египтянинът пожела види ся да променим разговор, защото ни попита какви хора сме ние, да показваме такова любопитство.

– Българи – рече Докторът, – българи.

– Българи ли? Аз не помня да съм чул това име.

– Как да не помните? – рекох аз. – Аз мога да ви извадя българи историци, които да ви докажат, че ние, българите, сме съществували във ваше време, и по-напред дори.

– Може – рече жрецът, – може. Но види ся, да сте ся крили под чуждо име. А я ми ся прикажете, моля, да видя какъв народ сте днес за днес.

– Ето един добър случай да спечелим за народа ни един приятел – рекох на Доктора. – Възползвай ся от него, разкажи му за всичко.

Дълго и широко и Докторът зе да му разправя за народа ни и за борбата му с гърците, за схизмата и за Екзархията ни; прилежно и внимателно и любопитний Египтянин изслуша разказа. В тоя свят ние което най не можем да отберем, него намираме и най хубаво. Затова, види ся, и словото на Доктора като беше на египетский, та не можах да го разумея, видя ми ся много красноречиво. Поне действието, което то има върху жреца, биде от най-благоприятните. Не трябваше много ум да ся заключи от усмивките му, доде Докторът говори, и от наведената глава, откак той свърши, че симпатичний мъртвец беше напълно убеден. Явно беше наистина, какво, ако не сполучваме ние българите обикновено да

правим приятели между живите, на един събуден мъртъв ние можахме напълно да спечелим симпатиите. От сега нататък аз си мисля, и по убеждение, и по чувство, и жив, и умрял, жрецът беше наш. При Венелина, при Странгфорда, при Каница⁴ ние можахме да прибавим още един българолюбец. И аз ся бях вдълбочил в едно умствено съзерцание на благодарението, с което щях да съобщя тая ненадейна народна печала на съотечествениците си, когато Египтянинът прекъсна мълчанието.

– Всичко това е много добро, много хубаво – каза той на Доктора. – Вие сте наистина за похвала за усилията, които правите да ся въздигнете от незавидното положение, в което ся намирате. Но дозволете ми да ви попитам едно-две неща. И първо, нека захвана от един личен донейде за мене въпрос. Като сте още в детинството си като народ и имате толкова работи да ся учите, няхахте ли друго що да вършите вие двама тая вечер, не намерихте ли другий някой предмет да изучите и да просветите върху него сънародниците си, но зехте издирвания връз мумиите да правите? Свършихте ли всичко друго, научихте ли ся от живите всичко, щото можахте да ся научите от тях, та остана само мъртвите да възкресяват и от тях са ся учите?

Аз си захапах джуката. Погледнах Доктора, видя ми ся и той като да беше пообъркал конците. Присъствието на духа му обаче скоро му дойде на помощ. Да кажеше истината, че ние бяхме турили мумията отпред само за да си заминем времето, освен че зле щеше да ни препоръчи, но още можеше и да нарани честолюбието на мумията; затова и той завъртя работата.

– Питанието ви има си донейде мястото – рече той. – Истината е, че въпросът на египетските мумии не е дотам интересен, сега за сега за нас българите. Но ние имаме вестници и периодически списания, които имат обичай да си пълнят стълповете със статии върху колкото си може по безинтересни въпроси, само и само защото нашите писачи мислят, че читателите веднъж като привикнат на безинтересните статии, с по-голяма любов и полза ще четат полезните, които след време ще земат да ся обнародват. Та и аз мислях да напиша нещо за едно наше периодическо списание върху как са повивали и обвивали вашите египтяни мумиите си, затова си дозволих да ви безпокоя. Па освен това – каза Докторът, – аз исках и практически да изуча египетский начин на

⁴ Има се предвид, естествено, Юрий Венелин (1802–1832) и Феликс Каниц (1829–1904), който по това време още не е публикувал „Дунавска България и Балканът“ (*Donau-Bulgarien und der Balkan*, 1882). Първата българска асоциация на името Странгфорд е лейди Емили Ан Странгфорд, която ще стане известна няколко години по-късно, при потушаването на Априлско въстание. Ив. Е. Гешов има предвид съпруга ѝ Пърси Елин Фредерик Уилям Смайт барон Пентхърст, лорд Странгфорд, секретар по източните въпроси в английското посолство (1857–1861). Със съпругата си пътуват из балканските страни и се занимават с етнография. След смъртта на лорда през 1868 г. съпругата му издава книгата „Из записките на лорд Странгфорд“.

балсамиране, защото вижте вие какво рекохте, че ви омръзнал животът, та затова ся балсамирахте; тъй може и на някой наш владика да му омръзне епархията или на някой наш чорбаджия да му омръзне *аазлъкът*,⁵ па да поискат живи да ся балсамира, та да съм готов да им направя тая услуга.

Самозадоволената усмивка, с която Докторът свърши тия думи, и триумфалний поглед, който ми метна, бяха доста да мя убедят, че пак някоя острога трябваше да очаквам. И не излязох измамен.

– Тъй и тъй му рекох – каза ми той, като ми преведе думите си.

Аз не можах да ся стърпя да не му забележа, че последното му изплезнувание на му правеше никак чест; че балсамираний ни приятел, колкото и да не беше чел г-н Шишковата Словеснос⁶, пак щеше да разбере, че това мнимо самоутвърждение на някои наши родолюбци да искат да ся балсамират живи, не беше друго, освен ирония; и че с такива иронии не беше прилично да ся излагаме пред един чужденец и да компрометираме доброто мнение, което той беше си съставил за нас.

Аз ся канях още да мъмря приятеля си, толкоз бях забравил думите на Египтянина, че и други питания имаше да ни задава. Но аз ако бях забравил, оживелий мъртвец не беше.

– Това нека бъде тъй – рече той. – Друго да ви попитам. Рекохте ми, че освобождението ви от гръцкото духовенство е най-важното събитие на новата ви история, защото от заместването на гърците владици с ваши българи, вие очаквате възраждането си. От това разумява ся, че вашите българи владици са много по-учени, по-добри и по-достойни от вехтите ви гърци, нали? Другояче защо сте ся борили и как можете да очаквате от тях възраждането си?

И това питание, да си кажем правата, аз не очаквах. Онова, което, когато и да съм говорил с чужденци върху новонаправената ни черкова, най мя е било страх да не мя запитат, него вара-вара⁷ от една мумия да чуя! Срамът надви на куража ми. Аз наведох глава. Едва можах да продумам на Доктора:

– Отговаряй, да тя видя.

– Да... – захвана той -...сиреч... разумява ся... все като българи... тоест... засега ако не – избърбори, – с време, надеям ся да станат по-добри.

– Но колкото и да не са сега както трябва – отговори жрецът, – все за владици и въобще за духовните си лица вие, няма съмнение, ще дирите и ще избирате най-учените, най-способните и най-благонравните си сънародници. Защото пастирът ако не знае повече, ако не ся обхожда по-добре, как ще може да пасе стадото си?

⁵ Азлък (тур.) - край на цигаре.

⁶ Шишков, Т. *Елементарна словесност в два курса*. Цариград, 1873.

⁷ Вара-вара (ост.) — чудно нещо, чудна работа.

Ново навождане на глава от моя страна, нови „Да... и сиреч... и тоест...“ от страна на Доктора. И той, и аз усещаме, че положението ни става усилно. Но пак не щяхме да скрием истината.

– Ако на тая мръсна мумия е изветряла съвестта, та ни задава такива въпроси, за да ни мъчи – рекох аз на Доктора, – нека ние поне покажем, че имаме щогоде съвест. Кажи му цялата истина, но знаеш как.

И Докторът изповяда, че колкото и да се съсипваме да дирим и туряме най-достоините за духовни наши пастири, не знаем как ся случваше, та все някак си, в повечето случаи, най-недостойните ни ся намъкваха.

– Това лошо – забележи жрецът. – виждате ние, египтяните, не живеехме като вас в деветнадесетия век, но пак гледахме всякога духовните водители на народа, жреците, да бъдат несравнено по-учени и по-добродетелни от простият народ. Защото ако не са учени, как ще знаят те да го поучават и да го водят; а ако не са добродетелни, как ще може да ги почита той като посредници между Божеството и него? Затова и кастата на жреците беше първа у нас, не само по привилегиите, но и по учението, но и по добродетелите си.

Тук вече аз не могах да ся страя. Отворих си красноречието.

– Но да прощавате вече, господине – рекох, като ся обърнах към Египтянина. – Недейте ни има пак и за толкоз простащи. И ние имаме ръководства по историята на езика си, та не искайте да ни ся похвалите с вашата система и вашите касти. Вашата система, господине, беше чиста, несмесена тирания; като принуждавахте кой в която каста беше роден, в нея да си остая, вие въздигахте най-голямата пречка на човеческата деятелност, следователно и на човеческият напредък; а като ограничавахте учението и тайнствата на вярата в ръцете на едно само съсловие, на една каста, вие му давахте най-силното оръжие да мъчителствува над другите. Затова и толкова цъфнахте. Деветнадесетия век, господине, зная да оцени вашите касти и ние, чедата на тоя век, недейте мисли, че ще ся покажем недостойни за него. Ни не познаваме каста в духовенството си. Нашето духовно съсловие, господине, тъй трябва да знаете, е отворено за всякиго: и оголелий бакалин, и изпадналий шивач, и недоучений учител, и некадърний орач с благодарение ся приемат в него да учат народа на вяра и нравственост. Днешното време, господине, е време на свободата.

И с това аз млъкнах, не защото бях изтощил предмета си, но защото желяех да видя действието на красноречието си връз Египтянина. Докторът беше му превел вече думите ми. Наместо отговор той поклати глава, рече „Разумях, разумях“ и поиска от Доктора за му изтълкува само думата *господин*, която аз в огъня на ентузиазма си бях употребил повечко пъти, та ако не с друго, то поне с нея бях му направил впечатление. Докторът ми изясни, че като нямало тая реч в египетският язык, той не бил я превел на жреца, а за да му даде едно понятие на предмета, който тя означава, той му надраска на плочата един българин с френски дрехи и му я подаде. Хитрий Доктор добре знаеше, че ние българите викахме „господине“ само на ония, които носят френски дрехи.

Египтянинът погледна плочата, погледна и себе си, направи види ся размишлението, че честта, която му правях, като му виках господине, ся отдава на дрехите му, и си премълча.

Чудното положение на нашето духовенство обаче, види ся да беше го интересувало много живо, защото той не можа да ся стърпи да не ся завърне пак на него. Той пожела да знае откак било тъй свободно у нас да ся влиза в духовното съсловие, дали поне някое предварително приготвление не ся иска от оня, който постъпва в него.

– Приготвление ли? – попитах. – А! И друга пречка на човеческата свобода. За другите звания, да, иска се приготвление: и шивачът без обучение не може да стане шивач, и кърпачът без упражнение не може да стане кърпач. Но свещеникът няма нужда от някое особно учение. Нито общините ни го дирят, нито владиците ни го изискват. Та тъй, той може вчера да е пасъл овце, а днес да пасе човечеци, днес да е раздавал вестници, а утре да раздава Божията благодат.

– Как? Нима не ся учат вашите свещеници? – попита жрецът.

– Не са ся учили досега – рече Докторът.

– А отсега?

– Не сме имали още време да помислим върху тоя въпрос – рече пак Докторът.

– Че какво сте правили?

– Карали сме ся – придадох ся аз, – как ще покажем, че и ние имаме своя народна черкова.

– Че не можахте ли другояче да покажете? – попита Египтянинът.

– Някои наши патриоти мислят, че само като ся караме помежду си, показваме, че и ние живеем. Вие карате ли се в катакомбите и гробниците си?

– Не.

– Това виж. Който не ся кара, той е мъртъв. Борбата е живот и животът е борба.

– Но откак нямате свещеници каквито трябва – подбра пак Египтянинът, – кой поучава народа ви, кой тълкува истината на вярата и, най-важното, кой възпитава децата ви в страх божий и нравственост?

– Нашите деца ся учат в училищата ни на всичко – рекох аз.

– Училищата ви поне добри ли са?

– Колкото за училищата ни – рекох, – аз мога напълно да ви ся похваля. Аз мога дори, ако любопитствате, да ви дам и един куп наши вестници да ги прочетете и видите с какви хвалби многобройните им дописки говорят за училищните ни изпитания всъду из отечеството ни. Истината е, че сегашните ни училища вадят доста разпалени младежи.

– Ами вадят ли и добри хора? – попита жрецът. – Деятелни, почтени и благонравни млади? Това ми кажи.

– Да... – рекох – доста... – и смънках думите. – Най-много мога да ви ся похваля, че вадят свободни момчета, които мислят, че знаят всичко, и го нямат за нищо да ся хвалят със свободомислието си, и да ся подиграват с вярата ни.

– Такива *свободни* момченца – рече Египтянинът, – ние едно време ги обесвахме, за да не развратяват другите.

– А пък ние ги правим учители, за да учат децата ни на ум и разум – рече Докторът.

Жрецът заклати глава.

– Разумях – рече, – разумях. Учители злонравни, свещеници неучени, владици недостойни, и вие мислите да напредвате?

Да ся оспорва неоспоримий, според всичките ни учителски слова, факт на нашия напредък, да ся събаря по един такъв груб начин една от най-приятните мои мечти, ми ся видя едно нещо, как да кажа, толкоз неблагоприятно, щото аз ся докачих.

– Ба! – рекох. – Да приемем вашите касти, това види ся искате да ни препоручите вие, е? Аз и одеve ви рекох, господине, ние не щем нашето духовенство да монополира учението, каквото едно време вие.

– А искате всякога, като сега, да монополира невежеството, е? – попита страшний Египтянин и ся изхили тъй грозно, щото направи и последната капка на кръвта ми да заври. Аз кипнах.

– Я да ти разкажа – рекох, – като забрах нашето народно единствено число. Недей иска да ни се покажеш и ти за нещо. Ти нападаш на нашите, като да не знаем какви сте ги ровили и вие преди хиляди години. Аз ти казах и по-преди, и ние четем историята, та знаем каква стока сте били и вие, жреците в Египет. Вие сте били едно с вашите самодръжци; народът – вие сте го имали като едно мъртво оръдие; с потта му сте ся нагоявали; държали сте го в тъмнота, лъгали сте го, скубали сте го и откак сте го турвали да угажда на скотските ви страсти, доде сте били живи, накарвали сте го да ви гради и безкрайни гробници, за когато умрете. И днес още пирамидите и катакомбите са исполински паметници на вашето колосално безчеловечие, че от вас по-големи изедници, по-големи мъчителни, по-големи зверове има ли в историята? Има ли?

Наместо да ся отговори на тоя исторически въпрос поразений Египтянин са усмихна и [рече:]

– От де ся научихте, господине – попита мя, – да разисквате на тоя благороден език?

– От де ли? – рекох аз. – А! тоя език не ви понося, а? Трябва да знаеш, господине, че той е езикът, който ние, българите, употребяваме в нашите общински събрания и в нашите вестници. От вестниците си най-паче ние ся учим как най-добре да оборваме на тоя език противника си. Вие нямахте ли, джанъм, във вашето време вестници?

– Благодаря боговете, че такива вестници нямахме.

– Как! без такива вестници [които] да ви учат как да запушвате устата на срещний, ти още смееш да ся надпираш с мене? Имаш тая безочливост? Не ся разумяваш!

Толкоз рекох и не могах вече да трая. Грабнах тоягата, с презрение погледнах към мумията, която ся беше сгушила и плахо-плахо мя гледаше, като че ся боеше да не употребя и последний българский аргумент – тоягата; поздравих Доктора и изскочих в улицата.

След половин час аз бях на леглото си. Но и там аз не могах да намеря спокойствие. Цели часове аз ся въртях, без да мога да заспя. Чудната ми случка с мумията толкоз силно беше развълнувала духа ми, щото не мя оставаше нито да мигна. И веднъж, и дважд прекарвах аз през ума си разговора, що имах с нея оная вечер. И колкото повече мислех върху думите ѝ, толкова повече ги намирах умни и прави; толкова повече и [у] себе си намирах вина за неприличното си владение към нея.

– Мумията е глава и половина – заключих аз най-последно. – Аз сгреших, дето я докачих. В нейните думи имаше толкова здравомислие, толкова живо схващане на нашите нужди, каквито наистина рядко ся срещат помежду нас.

И зех да мисля върху причините, които бяха направили оживелий Египтянин да ся отличава с такъв ум.

– Може – рекох, – защото е мумия, затова да има такива способности. Аз съм уверен, че доде тоя жрец е бил жив, той не е бил тъй умен. Дългий му сън избистрил му е ума, а отдалечението му от света очистило го е от страсти. А с бистър ум и свободен от страсти, върху какво не може человек да разсъждава? Тогава – прибавих, – колкото по-скоро и някои от нашите народни водители и учители станат на мумии, толкова по-добре. След малко години ние ще можем да ги възкресим, както възкресихме и тая мумия, и тогава да видите напредва ли ни народът или не напредва.

Но ако не възкръснат? – помислих си. – Какво ще правим без тях?

– О, Боже! – извиках и цял ся разтреперах от страх.

Колко съм треперал и аз не мога точно да ви кажа, защото додето съм бил още в тръпките, аз съм заспал.

Но със заспиването аз от трън, та на глог налетях. И да ся върти человек в леглото си и да мисли върху един неприятен предмет е лоше, но и да заспи и да сънува пак същият неприятен предмет е още по-лоше. И аз оная нощ и в съня си имах с мумии да ся разправам. Сънувах, че уж не вече една, но безброй мумии били навлезли в стаята ми и с разгневени погледи, движения и канения идеха срещу мене. По начинът на повавнието им, по образа и по хода им аз разумях, че всичките бяха балсамирани египтяни от жреческата каста.

– Какво искате? – попитах ги аз уплашен.

– Удовлетворение, удовлетворение – извикаха всичките с един глас. – Защо да нападаш ти на нашата каста? Защо да обезчестяваш ти одного от нашите?

– Нали сте калугери, и египтяни да сте, вие сте все същите. Какво е сега това гонение от вас? Пардон ли искате да ви кажа?

– Удовлетворение, удовлетворение! – викаха те и един по един ся изреждаха, като дохождаха, та сядаха на гърдите ми и мя стискаха за шията.

Още малко и аз бях удушен. Със сълзи на очите аз зех да им ся моля да мя пожалят.

– Вие сте духовни лица – казах им. – Грехота е да мя направите да загина тъй млад и зелен. Смилете ся над мене. Пожалете младостта ми.

Но те, наместо да земат от молба, само „удовлетворение, удовлетворение!“ следваха да викат.

– Какво удовлетворение искате? – попитах ги най-после. – Да не искате да се биете на дуел? Ако това ви е намерението, тогава трябва да почакате две-три години, защото ние българите не сме се цивилизовали още дотам.

– Не знаем ние що ще рече дуел – обади ся един познат глас – гласът на мумията, с която оная вечер имах седянка. – Всичкото удовлетворение, което искаме, е да напишеш точно и вярно разговора, що имах аз тая вечер с тебе. От него народът ти ще види доколко ние заслужаваме нападенията ти.

– Ще напиша, ще напиша – рекох аз. – Ще кажа всичко и ще ви полаская дори.

– Не щем ние да ни ласкаеш ти. Ние искаме истината, нищо друго, освен истината.

– Зная ли аз? – избърборах аз. – Днес за днес нашите хора бягат от истината, а вие нищо друго освен истината да искате? Но нека бъде тъй. Аз само истината ще кажа, нищо не ща да притуря.

– Обещай ни го – извикаха всичките мумии в лик.

– Обещавам ви го – извиках и аз, колкото можех, и ся събудих.

И ето че държах обещанието си. Аз ви представям днес тая история като вярно описание на моята седянка с мумията. Та вие не ще сгрешите много, ако я повярвате. Но или я повярвате, или не, много мя е грижа, стига само да ся ползвате от нея, о вие всички, на които ся тя отnosi. Ползвайте ся да ся ползуваме, доде е още време, за да не дойде един ден, в който потомството да каже за нас, че с това неумение, с тая неспособност, с тия страсти, с които ся отличаваме днес – не на мумии, но не знам и на какво да ставахме, пак не щеше да има полза от нас.